

Чех М. М.,

к.е.н., доц., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЗАМІЩЕННЯ ІМПОРТУ: ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено аналіз особливостей імпортозаміщення як подальшої політики щодо економічного зростання в Україні. Враховуючи мету дослідження, запропоновано комплексний підхід щодо імплементації зазначеної стратегії. Систематизовано переваги, недоліки та ряд ризиків вітчизняного імпортозаміщення для пріоритетних галузей національної економіки. Обґрунтовано доцільність заміщення імпорту з врахуванням імпортозалежності у галузевому розрізі. Запропоновано поетапний підхід щодо реалізації політики імпортозаміщення в українській економіці, що ґрунтується на відповідних галузевих пріоритетах. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на аналіз інструментів реалізації зазначеної стратегії, з врахуванням мінімізації існуючих ризиків окремих галузей.

Ключові слова: заміщення імпорту, імпортозалежність, виробництво, торговельний баланс, галузеві пріоритети.

Chekh M. M.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

PECULIARITIES OF ECONOMIC GROWTH IN THE CONDITIONS OF IMPORT SUBSTITUTION STRATEGY IMPLEMENTATION: THE SECTORAL ASPECT

Abstract. The characteristics of import substitution as a policy for further economic growth in Ukraine are analyzed. Taking into account the purpose of the study, comprehensive approach concerning this strategy implementation is suggested. Advantages, disadvantages and risks of import substitution for priority sectors of the national economy are systematized. Expediency of import substitution considering import dependence of individual sectors is substantiated. Step-by-step approach for implementation the policy of import substitution in the Ukrainian economy based on the relevant sectorial priorities is suggested. Further research should focus on the analysis of implementation instruments of this strategy, considering minimizing the existing risks in specific sectors.

Keywords: import substitution, import dependence, production, trade balance, sectoral priorities.

Постановка проблеми. З огляду на поточну макроекономічну ситуацію, можливості відновлення економіки України за рахунок традиційних чинників, таких як сприятлива кон'юнктура на світових ринках, дешева ресурсна база, низька вартість робочої сили, поступово вичерпуються. Відповідно, виникли підстави для переоцінки пріоритетів економічного зростання. Вважається, що найбільш реальні перспективи економіки України значною мірою пов'язані з розвитком внутрішнього ринку шляхом посилення процесів імпортозаміщення.

Таким чином, в умовах дефіциту зовнішньоторговельного балансу та поглиблення структурних дисбалансів у виробництві імпортозаміщення відіграє важливу роль у зменшенні імпортової залежності та забезпеченні економічної безпеки країни. Це

свідчить про своєчасність та актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з основних цілей розвитку економіки імпортозаміщення проголошувалося в теоретичних концепціях, розроблених представниками неокейнсіанської школи, такими як М. Бруно, Н. Картер, А. Страуг, Х. Ченері, та структуралізму, що пов'язують із іменами Р. Пребіша та Х. Зінгера [15, с. 260-270], С. Фуртаду [13]. На сучасному етапі окремі аспекти стратегії заміщення імпорту перебувають у колі наукових інтересів ряду відомих закордонних дослідників різних теоретичних шкіл, таких як Г. Бартон [11], Дж. Дарлін [12], Л. Кляйн, Д. Вестен. Аналіз теоретичних та практичних аспектів імпортозаміщення як стратегії економічного розвитку

висвітлюється у працях ряду вітчизняних науковців: Т. Васильціва, А. Грициної [2], С. Давиденка, І. Дунаєва, А. Мазаракі [4], С. Пазізіної [6], І. Сторонської [15], О. Чорної. Ю. Венцковський наголошує на стратегії імпортозаміщення як основі підтримки економічної безпеки країни [1]. Галузеві та структурні особливості політики заміщення імпорту відображено у працях А. Гуменюка, Т. Мельник та К. Пугачевської [5], О. Точиліна та ін. Дослідження зарубіжного досвіду впровадження даної стратегії та оптимізація його використання в Україні розкривається у працях Я. Енея, Я. Жаліла [3], Р. Огородника та І. Плющика. Н. Кухарська, Ю. Шейко [11] розглядають стратегію імпортозаміщення у регіональному розрізі. Однак загалом бракує комплексних досліджень підходів щодо реалізації політики імпортозаміщення з врахуванням галузевих пріоритетів.

Постановка завдання. Основні завдання статті полягають у дослідженні імпортозаміщення як подальшої стратегії економічного розвитку з врахуванням галузевих пріоритетів та окреслення поетапного підходу до її ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська влада всіляко спрямовує свої зусилля на реалізацію стратегії імпортозаміщення. Свідченням цього є прийняття у вересні 2011 року “Державної програми розвитку внутрішнього виробництва”, що акцентує на політиці заміщення імпорту у вітчизняній промисловості [8]. Пропозиції уряду щодо імпортозаміщення слід оцінювати доволі критично в силу їх “подвійного призначення”, що формують, крім очевидних переваг, ряд недоліків та ризиків щодо успішної реалізації. Важливо, що імпортозаміщення потребує створення цілих ланок виробництва, що неможливо без значних капітальних інвестицій та тривалого часу впровадження [10].

Характеристики процесу імпортозаміщення в Україні нами було розглянуто у розрізі окремих галузей (див. табл. 1).

Серед галузей національного господарства можна виділити кілька груп з точки зору можливості реалізації політики імпортозаміщення: галузі, в яких складно реалізовувати стратегію імпортозаміщення, що переважно пов’язано з гіршими чи неможливими умовами для виробництва (наприклад, вирощування певних видів культур); галузі, де можливе часткове заміщення імпорту за рахунок системної політики, відстоювання національних інтересів та масштабних державних і приватних інвестицій (нафто- та газодобування); галузі, імпорту за якими може бути заміщений українським виробництвом у короткостроковій перспективі при реалізації певних державних заходів щодо стимулювання експорту готових виробів (а не сировини) та залучення інвестицій (виробництво меблів замість експорту деревини,

легка та харчова промисловість, сільське господарство, хімічна промисловість); галузі, де заміщення імпорту потребуватиме комплексної міжгалузевої політики із залученням наукових кіл, науково-освітніх закладів, бюджетного фінансування тощо (наприклад, виробництво сучасного устаткування, авіаційна та космічна промисловість, фармацевтична промисловість); галузі, де можливе імпортозаміщення переважно через створення виробництв іноземними компаніями (доцільно в кооперації з вітчизняними) та поступова локалізація такого виробництва (перш за все це стосується галузі транспортного машинобудування).

А. Мазаракі та Т. Мельник вважають, що державна політика імпортозаміщення повинна стосуватися кількох найбільш важливих галузей, які мають певний рівень технологічної готовності та досить розвинену виробничу інфраструктуру [3, с. 12-13].

Машинобудівний комплекс нараховує 20 спеціалізованих галузей, у тому числі 58 підгалузей, створених згідно з галузевою структурою і потребами національної економіки. Найскладніша ситуація склалася в галузі легкових автомобілів. Україна вже практично втратила всі можливості щодо формування сучасної автомобільної галузі, які виникали перед країною за останні десятиліття. Імпорт сучасних та якісних автомобілів поза бюджетним класом практично не має стримуючого фактора з боку українського виробництва.

Україна належить до небагатьох країн світу, що володіють повним циклом створення авіаційної техніки і посідає значне місце на світовому ринку у секторі транспортної та регіональної пасажирської авіації. Галузь нараховує понад 39 підприємств, на них припадає до 25% зайнятих у машинобудівному комплексі. Основу галузі становлять 4 великих підприємства, на яких зосереджено близько 80% працівників галузі. Потенціал авіаційної промисловості дозволяє нарощувати обсяги розробок і виробництва авіаційної техніки за різними напрямками. Оцінюючи статистичну інформацію (рис. 1 та 2), бачимо: на користь імпортозаміщення у сфері машинобудування свідчать від’ємне сальдо експорту-імпорту та високий рівень імпорту в галузі, що формує високий рівень імпортозалежності галузі (92%).

Хоча експерти високо оцінюють потенціал українського АПК, його ефективність залишається дуже низькою¹. Попри високі обсяги загальної реалізації продукції сільського господарства на внутрішньому ринку та додатне сальдо експорту-імпорту (рис. 1), дана галузь позбавлена конкурентних переваг на зовнішньому ринку, частка експорту не перевищує 15%. Невтішними виглядають перспективи харчової промисловості. Попри високі обсяги реалізації сільськогосподарської продукції та продукції харчової промисловості на внутрішньому ринку, зовнішньоторговельне сальдо галузі залишається від’ємним (рис. 1).

¹ За останні кілька сезонів середня врожайність, наприклад, пшениці в Україні становила 26 центнерів із

гектара, в той час як у країнах Західної Європи — 40-50 центнерів.

Іншою перешкодою на шляху імпортозаміщення та залучення інвестиційних ресурсів в АПК постає ринок землі. Без створення повноцінного земельного ринку (легалізації торгівлі наділами та спрощення переходу прав власності на землю) не варто очікувати стрімкого розвитку АПК. До того ж, він має орієнтуватися не лише на внутрішній, а й на зовнішній ринок. Інакше не слід сподіватися, що аграрне виробництво навіть разом із харчовою промисловістю дасть імпульс для розвитку інших галузей, насамперед металургії, хімічної промисловості та машинобудування. Важливо, що тривала деградація сільського господарства стримує розвиток

сфери переробки сільгоспсировини та повністю блокує можливість реабілітації вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, зокрема випуску складної сільськогосподарської техніки.

Варто зауважити, що за останні роки у розвинених країнах сільське господарство з традиційно дотаційної галузі перетворюється на провідну наукомістку високодохідну галузь, розвиток якої спирається на сучасні біотехнології. В нашій країні за певних умов аграрний сектор та суміжна з ним харчова промисловість також може набути швидкого розвитку. До цього нас зобов'язують прийнятні природно-кліматичні умови, великий, порівняно з

Таблиця 1

Характеристики реалізації стратегії імпортозаміщення в Україні

Галузь		Переваги	Недоліки	Ризики
Машинобудування		сировинна база, кваліфіковані кадри, базові виробничі потужності, потенціал НДКР, наявність суміжних галузей, місткий внутрішній ринок	залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, відсутність захисту прав інтелектуальної власності, значна енергозалежність, вартість робочої сили, неповний виробничий цикл	якісна конкуренція імпорту, венчурне фінансування, імітація виробничого процесу
В тому числі	Машинобудування для промисловості			
	Транспортне машинобудування			
	Авіаційна та космічна промисловість			
Сільське господарство		наявний природно-ресурсний потенціал, місткий внутрішній ринок, можливість створення ефекту масштабів виробництва, експорт продукції	низька ефективність, відсутність чіткої процедури регулювання ринку землі, залежність від вартості паливних ресурсів, застаріле устаткування, низька закупівельна вартість, посередництво, стандартизація і сертифікація	залежність від світових цін на сільськогосподарську сировину
Харчова промисловість				
Легка промисловість		місткий внутрішній ринок, невисока територіальна спеціалізація	нестача сировини, цінова конкуренція імпорту, низький технологічний імпорт, брак власного машинобудування	необхідність імпорту сировини, демпінговий імпорт
Хімічна промисловість		сировинна база, місткий внутрішній ринок, наявність суміжних галузей	залежність від критичного імпорту, працездатність виробництва	екологічно небезпечні та шкідливі виробництва
Фармацевтична промисловість		ємний внутрішній ринок, можливість цінової та якісної конкуренції, наявність державних закупівель	відсутність ефективних корпоративних ланцюжків, брак орієнтації на доробок вітчизняної науки, відсутність сучасної науково-лабораторної бази	залежність від закордонних розробок нових лікарських засобів

Джерело: розроблено автором.

іншими країнами, загальний фонд сільськогосподарських угідь, передусім ріллі з родючими ґрунтами, власний досвід землеробства й тваринництва. Крім того, розвиток даних галузей формує основу продовольчої безпеки країни [6, с. 42].

Значними ознаками імпортозалежності характеризується галузь легкої промисловості. За експертними оцінками, ємність внутрішнього ринку товарів легкої промисловості становить 40-50 млрд грн щорічно, в той же час майже 80% споживчих товарів надходять в Україну з-за кордону. Проте реалізацію стратегії імпортозаміщення у даній галузі ускладнює брак сировини для виробництва. Вважається, що хоча дана галузь найбільше постраждала від експансії імпортованих товарів (імпортозалежність галузі оцінюється на найвищому рівні), але відтворити її можливо достатньо швидкими темпами. Для легкої промисловості характерна менш виражена, порівняно з іншими галузями, територіальна спеціалізація, оскільки практично в кожній області є ті чи інші її підприємства. У даний час ефективність підприємств галузі досить низька: товари, які випускають підприємства легкої промисловості України, значно поступаються за якістю і кількістю продукції розвинених країн; порівняно низька продуктивність праці; вищі в галузі, порівняно зі світовим рівнем,

імпорту – 75 % [8]. Дана галузь більшою мірою знаходиться в руках приватних власників, однак у сучасних економічних умовах потребує спеціальної державної підтримки. В державній власності залишилися в основному галузеві НДІ, ВНЗ та нерентабельні підприємства.

Упродовж останніх років стійку тенденцію до зростання демонструє фармацевтична галузь (у вартісному виразі). Двадцять два виробники виготовляють 85 % від загального обсягу вітчизняної продукції, і основний асортимент вітчизняних ліків займає провідне місце в політиці технічного переоснащення, розробки і впровадження у виробництво нових препаратів.

Частка вітчизняних препаратів за останні роки різко збільшилася, насамперед через девальвацію гривні та витіснення дорогих імпортних аналогів, і за підсумками жовтня 2015 року становила 75,7% порівняно із 66% у 2010 році усього продажу в натуральному виразі; у грошах (через вищу вартість імпортних препаратів) частка українських препаратів не така велика – 41,4% (у 2010 р. – 39%). Це свідчить про значно нижчі ціни на вітчизняні ліки та їх більшу доступність.

Отже, попри систематизовані в таблиці 1 перешкоди та ризики, важливим аргументом на користь

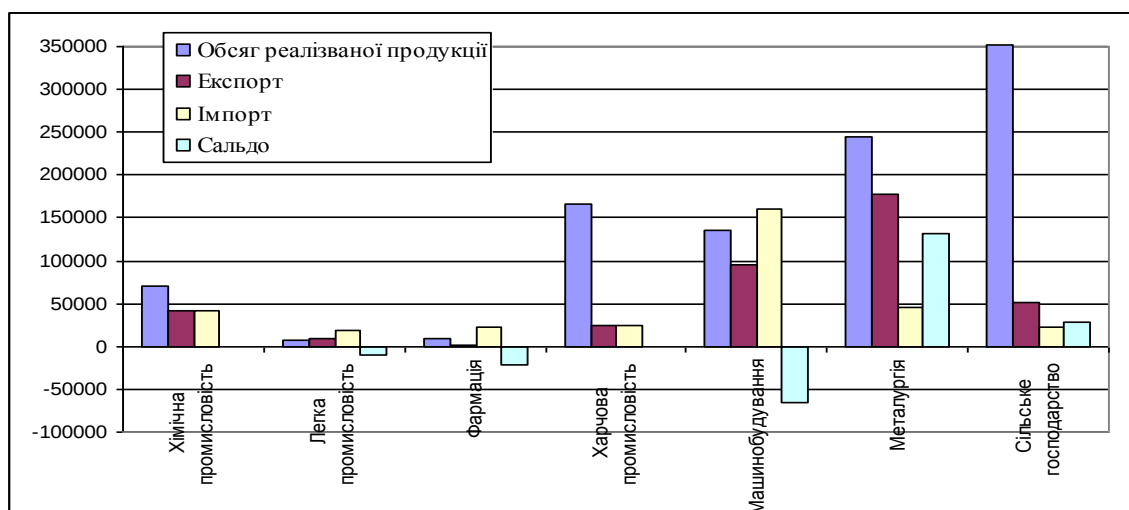

Рис. 1. Показники діяльності окремих галузей промисловості України на початок 2016 р.

Джерело: [9].

затрати на виробництво продукції. Галузь майже втратила свої власні позиції на вітчизняному ринку, що робить її реформування необхідним. Підприємства, які залишилися, працюють в основному на давальницькій сировині. Крім того, товарна пропозиція саме цих ринків найбільше наповнюється за рахунок необлікованого проникнення іноземних товарів (контрабанди) [1].

Хімічна та нафтохімічна промисловість є однією з найважливіших галузей, продукція якої сьогодні користується попитом майже у всіх галузях економіки, а також домогосподарств. В Україні наявна потужна сировинна база полімінерального та техногенного походження. Ступінь залежності галузі від

імпортозаміщення у даній галузі слугує значне від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, що за підсумками 2015 року склало -26436,957 млн грн (1211,593 млн дол. США) у порівнянні із загальними обсягами реалізації продукції галузі – 20295 млн грн (рис. 1), місткий внутрішній ринок, нижча вартість української фармацевтичної продукції, забезпечення лівової частки попиту за рахунок державних закупівель.

Не відкидаючи викладеного вище, процес реалізації стратегії імпортозаміщення у вітчизняній економіці має відбуватися поетапно. Передусім слід правильно обрати сектори (галузі), на які буде скерована підтримка. Серед пріоритетних – ті, де присутні монополістичні постачальники (стабільність роботи з

якими може залежати від політичного курсу країни) та є більшою мірою залежні від зовнішньої кон'юнктури. Важливим є також врахування співвідношень між обсягами реалізації продукції галузі на внутрішньому ринку та її імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі даної галузі. На початкових етапах імпортозаміщення необхідно спиратися на галузі з невисоким рівнем схильності до імпорту. Тому важливо здійснити аналіз імпортозалежності галузей з врахуванням її критичного рівня.

Згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України виділено такі граничні межі економічної безпеки за показником частки імпорту у внутрішньому споживанні країни: оптимальне значення - до 17,0 %, задовільне - 17,0-19,0 %, незадовільне - 19,0-22,0 %, небезпечне - 22,0-25,0 % і критичне - 30,0-100,0 % [6].

Для визначення імпортозалежності галузі слід визначити частку імпорту у внутрішньому споживанні продукції галузі в країні (рівняння 1):

$$I_n = \frac{Q_{in}}{Q_{in} + Q_{vn}}, \quad (1)$$

де I_n – рівень імпортозалежності за продукцією n-го виду діяльності (галузі); Q_{in} , Q_{vn} – обсяг імпорту, виробництва (реалізації) продукції n-го виду діяльності (галузі).

Як показують розрахунки, результати яких представлені на рисунку 2, імпортозалежність більшості галузей перевищує критичний рівень. Оптимальний рівень імпортозалежності притаманний для харчової промисловості, сільського господарства та металургії.

З огляду на викладене вище найбільш оптимальним виглядає початковий імпульс до імпортозаміщення у харчовій промисловості, що у вітчизняних умовах не може розглядатися у відриві від сільського господарства. Базовість аграрного сектора

зумовлюється: по-перше, низькими доходами галузі та низькою середньомісячною заробітною платою робітників (по відношенню до середньої у національному господарстві); по-друге, невисокою схильністю до імпорту в даному сегменті; наявністю відповідного природно-ресурсного потенціалу та сировини. Крім того, на думку багатьох експертів, вітчизняна продукція в галузях харчової промисловості та сільського господарства може потіснити імпорту: саме ці галузі здатні дати новий імпульс для економічного зростання країни, адже працюють зараз не на відновлення (як металургія чи хімія), а на зростання ВВП.

Другий етап імпортозаміщення, що є перехідним до етапу розвитку суміжних галузей, пропонується провести шляхом активізації попиту на автомобілі низькоцінового сегмента. Стимулюванню попиту сприятиме підвищення доходів споживачів сільських та приміських місцевостей, що мають низьку схильність до імпорту. Передбачається, що придбання автомобілів у зазначеному сегменті вимагатиме подальшого розвитку інфраструктури у сільській місцевості, передусім доріг.

Реалізація третього етапу передбачає розвиток суміжних галузей сфери машинобудування та передусім автомобілебудування. Проте імпортозаміщення у сфері транспортного машинобудування в Україні доцільно розпочинати із створення спільних підприємств з подальшою локалізацією виробництва. Залучення відомих компаній – світових технологічних лідерів для інвестування у галузь машинобудування (як і інші технологічні галузі) виступає важливим чинником подальшої переорієнтації виробництва та експорту до несировинної структури для конкретної вітчизняної ситуації².

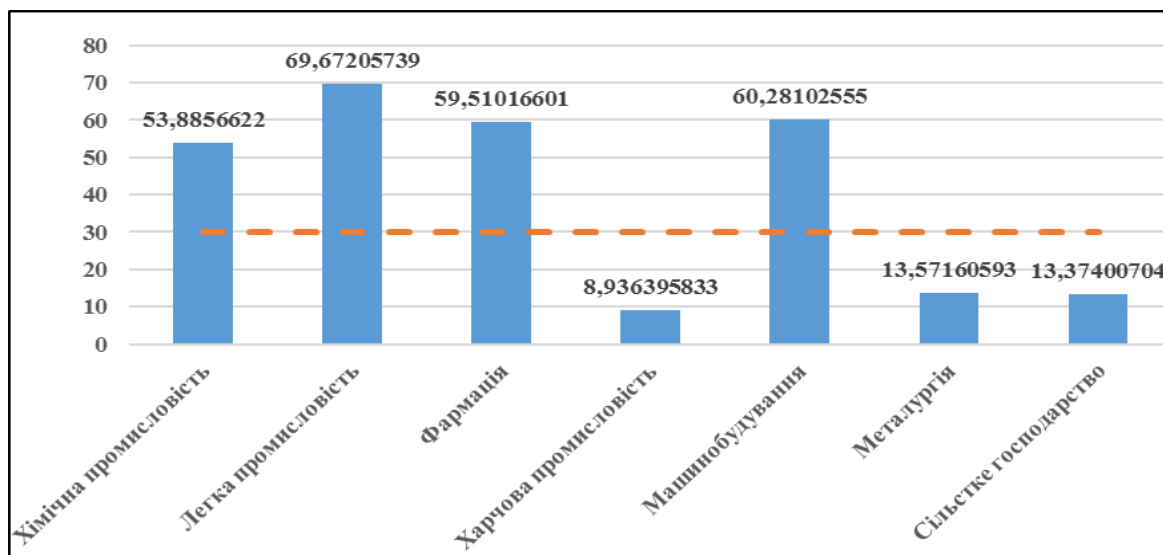

Рис. 2. Імпортозалежність галузей промисловості України на початок 2016 р.

Джерело: розраховано автором за [9].

² За оцінками експертів, близько 75-80 % загальносвітового обсягу НДДКР здійснюється саме в межах ТНК, а на

700 найбільших промислових фірм світу припадає близько половини всього обсягу використання винаходів у світі.

Розвиток даних галузей сприятиме зростанню попиту на кваліфіковану робочу силу, що у сполученні із зростанням оплати праці матиме “ланцюговий ефект” у технологічному секторі й стимулюватиме економічне зростання, створюючи подальші можливості до імпортозаміщення у високотехнологічних галузях сфери машинобудування та фармацевтики, продукція яких зможе зайняти свою нішу на регіональному та європейському ринках. Додатково поява іноземної компанії на місцевому ринку загострює конкуренцію, що стимулює національних виробників до оперативнішого впровадження нових ресурсо- та енергозберігаючих виробництв для покращення чи збереження власного ринкового становища. Додатковим позитивним імпульсом зростання попиту на автомобілі виступатиме поліпшення інфраструктури доріг, що, у свою чергу, сприятиме покращенню інвестиційного клімату, який є необхідним для залучення додаткових інвестиційних надходжень до високотехнологічних галузей та підтримки стійкого рівня продуктивності праці у вітчизняній економіці.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Результат реалізації стратегії імпортозаміщення та розвитку внутрішнього виробництва значною мірою залежатиме від спроможності держави своєчасно створювати необхідні умови для реалізації підприємницької ініціативи і вдосконалювати стимули, спрямовані на активізацію інвестиційної діяльності за новітніми технологіями в усіх галузях економіки. Така ціль реалізовуватиметься лише через консолідацію зусиль держави, бізнесу та науки. Важливо, щоб для всіх суб’єктів господарської діяльності були створені рівні (недискримінаційні) умови розвитку та можливості НДР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венцковський Д. Ю. Імпортозалежність внутрішнього товарного ринку у контексті загроз економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Д. Ю. Венцковський // Ефективна економіка. – 2015. – № 10. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4389>
2. Грицина Л. А. Теоретичні основи розвитку політики імпортозаміщення / Л. А. Грицина // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 3. – С. 42-47.
3. Жаліло Я. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні [Електронний ресурс] / Я. Жаліло, В. Гацько // Економічна політика. – Режим доступу: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2006_1.
4. Мазаракі А. А. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – №6. – С. 5-16.

5. Мельник Т. М. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення / Т. М. Мельник, К. С. Пугачевська // Економіка України. – 2016. – № 4. – С. 29-44.

6. Пазізіна К. В. Імпортозаміщення в системі забезпечення економічних інтересів України / К. В. Пазізіна, С. М. Пазізіна // Сталій розвиток економіки. – 2013. – № 3 [20]. – С. 42-45.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ від 29.10.2013 №1277 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>.

8. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва” № 1130 від 12 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.

9. Статистична база Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Чех М. М. Імпортозаміщення та залучення прямих іноземних інвестицій в Україну / М. М. Чех, О. Б. Василиця, В. Т. Польовська // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №4. – С. 87-96.

11. Шейко Ю. Імпортозаміщення як інструмент розвитку малого підприємництва в регіонах України [Електронний ресурс] / Ю. Шейко // Ефективна економіка. – 2016. – №2. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4779>.

12. Burton H. A reconsideration of import substitution / H. Burton // Journal of economic literature. – 1998. – № 36(2). – P. 903-936.

13. Dargin J. Promoting Industrialization: Trade and Industrialization Strategies for the Global South / J. Dargin // HCS Working Paper. – 2011. – 36(2).

14. Furdato C. Economic development of Latin America: Historical Background and Contemporary Problems (2nd ed.) / C. Furdato // Cambridge Latin American Studies, 1997. – 336 p.

15. Storonyanska I. The impact of import on the development of Ukrainian domestic market / I. Storonyanska, N. Popadynets // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 2. – С. 201-209.

16. Prebisch R. International Trade and Payments in an Era of Coexistence: Commercial Policy in the Underdeveloped Countries / Raul Prebisch // American Economic Review. – 1959. – № 49. – P. 251-273.

REFERENCES

1. Ventskovs'kyj, D. Yu. (2015), Importozalezhnist' vnutrishn'oho tovarnoho rynku u konteksti zahroz ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, Efektyvna ekonomika, № 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4389>.
2. Hrytsyna, L. A. (2016), Teoretychni osnovy rozvytku polityky importozamischennia, Ekonomichnyi visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii, vyp. 3, s. 42-47.

3. Zhalilo Ya. and Hats'ko V. Problemy formuvannia suchasnykh zasad polityky importozamischennia v Ukraini, *Ekonomichna polityka*, available at : http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2006_1.
4. Mazaraki, A. A. and Mel'nyk, T. M. (2012), Import ta perspektyvy importozamischennia v Ukraini, *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*, №6, s. 5-16.
5. Mel'nyk, T. M. and Puhachevs'ka, K. S. (2016), Importozalezhnist' ekonomiky Ukrainy i priorityty selektyvnogo importozamischennia, *Ekonomika Ukrainy*, № 4, s. 29-44.
6. Pazizina, K. V. and Pazizina, S. M. (2013), Importozamischennia v systemi zabezpechennia ekonomichnykh interesiv Ukrainy, *Stalyj rozvytok ekonomiky*, № 3[20], s. 42-45.
7. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsij schodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz vid 29.10.2013 №1277 / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, available at: <http://www.me.gov.ua/>.
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku vnutrishn'oho vyrobnytstva" № 1130 vid 12 veresnia 2011 r., available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
9. Statystychna baza Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Chekh, M. M. Vasylytsia, O. B. and Pol'ovs'ka, V. T. (2016), Importozamischennia ta zaluchennia priamykh inozemnykh investysij v Ukrainu, *Aktual'ni problemy ekonomiky*, №4, s. 87-96.
11. Shejko Yu. (2016), Importozamischennia iak instrument rozvytku maloho pidpriemnytstva v rehionakh Ukrainy, *Efektivna ekonomika*, №2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4779>.
12. Burton, H. A. (1998), Reconsideration of import substitution, *Journal of economic literature*, № 36(2), p. 903-936.
13. Dargin J. (2011), Promoting Industrialization: Trade and Industrialization Strategies for the Global South, *HCS Working Paper*, 36(2).
14. Furdato C. (1997), Economic development of Latin America: Historical Background and Contemporary Problems, 2nd ed., *Cambridge Latin American Studies*, 336 p.
15. Storonyanska I. and Popadynets N. (2015), The impact of import on the development of Ukrainian domestic market, *Marketynh i menedzhment innovatsij*, № 2, c. 201-209.
16. Prebisch R. (1959), International Trade and Payments in an Era of Coexistence: Commercial Policy in the Underdeveloped Countries, *American Economic Review*, № 49, p. 251-273.